

7. Barnets bästa och barnets rätt att komma till tals

Hur många barn berörs av samarbetssamtal

I Sverige bor 2.2 miljoner barn och 25 procent av dem bor inte med båda sina föräldrar.¹ Cirka 65 000 barn berörs varje år av föräldrarnas separation.² 22 000 barn berörs av samarbetssamtal.³

I den kartläggning om samarbetssamtal som MFoF publicerade 2016 uppgav den övervägande majoriteten av samtalsledarna, 78 procent, att det var relativt ovanligt eller att de mycket sällan eller aldrig hade kontakt med barnet inom ramen för samarbetssamtal.⁴

Kunskapsdokumentets innehåll

Kunskapsdokumentet innehåller information om det regelverk som ligger till grund för bedömningar av barnets bästa samt barnets rätt att få information och komma till tals.

Barnkonventionen är svensk lag

1990 ratificerade Sverige, som ett av de första länderna i världen, FN:s konvention om barnets rättigheter, den så kallade barnkonventionen. De flesta länder i världen har anslutit sig till konventionen.⁵ Sedan den 1 januari 2020 är barnkonventionen svensk lag.⁶ Av 1 § i lagen framgår att artiklarna 1-42 i Förenta nationernas konvention den 20 november 1989 om barnets rättigheter ska i originaltexternas lydelse gälla som svensk lag.

Texten i barnkonventionen är relativt kortfattad och säger väldigt lite om vad rättigheterna innebär rent konkret för det dagliga arbetet. Unicef har sammanställt en handbok om hur barnkonventionen ska implementeras globalt. I en handbok som riktar sig till socialsekreterare finns förslag på saker en handläggare kan behöva tänka på inför, under och efter ett samtal med barn.⁷ Utöver detta har FN:s kommitté för barnets rättigheter skrivit 24 allmänna kommentarer för att visa på hur barnkonventionen

¹ Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF/SILC) 2018

² Barn och familjestatistik 2019, SCB 2020 SCB

³ Sveriges officiella statistik. Familjerätt år 2019: Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd, Skellefteå; 2020

⁴ Samarbetssamtal. Kartläggning av föräldrars och samtalsledares erfarenheter, MFoF; 2016.

⁵ 196 länder har förbundit sig att följa barnkonventionen.

⁶ Lagen (2018:1197) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter.

⁷ Handbok för socialsekreterare – Om barnrättsperspektivet från förhandsbedömning till avslutad utredning, Unicef; 2018, sid. 54-63

ska tolkas i olika sammanhang.⁸ Barnrättskommitténs rekommendationer och allmänna kommentarer har dock inte folkrättslig status som rättskälla och är inte heller juridiskt bindande för konventionsstaterna. Barnrättskommittén övervakar också att konventionsstaterna efterlever barnkonventionen. Var femte år lämnar konventionsstaterna en rapport till kommittén. I Sverige är det regeringen som har ansvaret för rapporteringen till Barnrättskommittén. Barnombudsmannen som är en statlig myndighet sedan 1993 bevakar hur barnkonventionen efterlevs i samhället och driver på genomförandet i kommuner, landsting/regioner och myndigheter. De ska uppmärksamma brister i tillämpningen av barnkonventionen och föreslå förändringar i lagar och förordningar. Varje år lämnar Barnombudsmannen en rapport till regeringen.

På uppdrag av regeringen har *Vägledning vid tolkning och tillämpning av FN:s konvention om barnets rättigheter Ds 2019:23* tagits fram och en kartläggning för att se hur svensk lag och praxis stämmer överens med barnkonventionen, Barnkonventionsutredningen har nyligen publicerats.⁹

Innehållet i barnkonventionen

Barnkonventionen innehåller 54 artiklar, varav 41 är artiklar som slår fast vilka rättigheter varje barn i hela världen ska ha.

Definitionen ska gälla i alla samhällen, oavsett kultur, religion, etnicitet, funktionshinder eller andra särdrag. Konventionen handlar om det enskilda barnets rättigheter och understryker föräldrarnas och den utvidgade familjens roll och ansvar för barnet men ålägger samtidigt staten ansvar för att skydda barnet mot vanvård, utnyttjande och övergrepp.

Fyra av artiklarna i barnkonventionen är vägledande för hur helheten ska tolkas. Det gäller artiklarna 2, 3, 6 och 12 som kallas för de fyra grundprinciperna. Alla övriga artiklar ska läsas med grundprinciperna i åtanke.

- **Artikel 2** handlar om alla barns lika värde och rättigheter. Ingen får diskrimineras. Barnkonventionen gäller för alla barn som befinner sig i ett land som har ratificerat den.
- **Artikel 3** handlar om barnets bästa och anger att det vid alla åtgärder som rör barn i första hand ska beaktas vad som bedöms vara barnets bästa. Begreppet "barnets bästa" är konventionens grundpelare och har analyserats mer än något annat begrepp i barnkonventionen. Vad som är barnets bästa måste avgöras i varje enskilt fall och hänsyn ska då tas till barnets egen åsikt och erfarenhet.
- **Artikel 6** understryker varje barns rätt till liv, överlevnad och utveckling. Artikeln handlar inte bara om barnets fysiska hälsa utan också om den andliga, moraliska, psykiska och sociala utvecklingen.
- **Artikel 12** lyfter fram barnets rätt att bilda och uttrycka sina åsikter och få dem beaktade i alla frågor som berör honom eller henne. När åsikterna beaktas ska hänsyn tas till barnets ålder och mognad.

Konventionens grundsyn innebär att varje barn har rätt att utan diskriminering få sina rättigheter respekterade. Dessa rättigheter är principen om att barnets bästa ska beaktas i alla beslut som rör barn, rätten att få uttrycka sin åsikt och bli respekterad och alla barns rätt till liv och utveckling.

⁸ Se www.barnombudsmannen.se

⁹ Barnkonventionen och svensk rätt (SOU 2020:63)

Detta barnperspektiv ska genomsyra alla beslut som rör barn. För en samarbetssamtalsledares del torde det innebära att barnets rättigheter enligt barnkonventionen säkerställs och att samtalsledarna hjälper föräldrarna att bedöma vad som är barnets bästa med utgångspunkt från det individuella barnets behov.

Barnets bästa

Barnets bästa i barnkonventionen

Som tidigare nämnts har FN:s barnrättskommitté lyft fram artikel 3 som en av konventionens grundläggande principer. Det innebär att det vid alla åtgärder som rör barn i första hand ska beaktas vad som bedöms vara barnets bästa (tidigare översättning i främsta rummet) Det gäller oavsett om åtgärderna vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ.

Tolkningar av begreppet, barnets bästa, kan inte gå före eller åsidosätta någon av de andra enskilda rättigheterna som garanteras i konventionens övriga artiklar.

Barnets situation, behov och intressen ska alltså alltid beaktas i beslutsfattandet. I de fall man låter andra intressen väga tyngre, krävs att beslutande myndigheter kan visa att en sammanvägning har gjorts av relevanta intressen i det enskilda fallet. Barnkonventionen kräver också att beslutande myndigheter så långt det är möjligt har försäkrat sig om att barnets bästa har kommit med och redovisats i beslutsprocessen.¹⁰

Betänkandet *Barnets bästa i främsta rummet – FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige* redovisar en metod som presenterats av den brittiske familjerättsexperten John Eekelaar. Metoden innebär att det i huvudsak finns två sätt att avgöra vad som är barnets bästa:

- Objektivt perspektiv: en beslutsfattare gör bedömningar av vad som grundas på forskning och beprövad erfarenhet.
- Subjektivt perspektiv: det berörda barnet får ge uttryck för vad som är hans eller hennes bästa.

Det bästa underlaget för att avgöra vad som är barnets bästa får man, enligt metodens förespråkare, genom att kombinera dessa båda perspektiv.¹¹

Barnets bästa i föräldrabalken

Av föräldrabalken framgår att barnets bästa ska vara avgörande för alla frågor om vårdnad, boende och umgänge (6 kap. 2 a § FB). Formuleringen är något skarpare än barnkonventionens uttryck, i första hand/i främsta rummet.

När en bedömning av vad som är det bästa för barnet görs i föräldrabalken ska det fästas avseende särskilt vid risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp, att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa, och vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna (6 kap. 2 a § FB).

I bestämmelsen markeras att barnets bästa ska vara avgörande för alla frågor om vårdnad, boende och umgänge. Det innebär att det inte finns några andra intressen som kan gå före barnets bästa, till exempel rättvisa mellan föräldrarna eller en förälders behov av kontakt med barnet. Även om annan hänsyn kan finnas med i övervägandena, är det barnets bästa som slutligen ska vara bestämmande för

¹⁰ Barnets bästa i främsta rummet – FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige. Huvudbetänkande av Barnkommittén, (SOU 1997:116) s. 127

¹¹ SOU 1997:116 s. 133-134

beslutet. Det gäller såväl för domstolens avgörande som för socialnämndens beslut att godkänna eller inte godkänna ett avtal som föräldrarna träffat om vårdnad, boende eller umgänge.¹²

Barnets bästa – Barnombudsmannen

Barnombudsmannen lyfter fram att barnets bästa är ett dynamiskt begrepp som ska utgå från varje enskilt barn. Det enskilda barnet måste göras synligt och sättas i fokus för att barnets bästa ska kunna tillvaratas. Bedömningen av vad som är barnets bästa i det enskilda fallet ska bygga på kunskap och beprövad erfarenhet i kombination med en bedömning av det enskilda barnets livssituation.

Barnombudsmannens uppfattning är att barnets bästa bara kan uppnås i en process där barnet självt ges möjlighet att ge sin syn på det beslut som ska fattas. Barnets bästa tolkas ofta på ett sätt som sätter föräldrarnas, inte barnets, intressen i främsta rummet. Det är barnets bästa som ska styra tillämpningen av föräldrabalken, inte föräldrarnas önskemål och behov, och därför är det viktigt att socialtjänstemän och domare får fortlöpande utbildning om barn och barns behov. Även de juridiska ombud som arbetar med familjerätt måste ha goda kunskaper om barns utveckling och särskilda behov, exempelvis för att kunna hjälpa föräldrar att utforma överenskommelser som är till barnets bästa.¹³

Det går inte att ge ett enkelt och entydigt svar på vad som är barnets bästa. Därför behöver utredare och beslutsfattare undersöka – eller pröva – den aktuella åtgärden och dess konsekvenser för barnet eller barnen som berörs. Barnombudsmannen har tagit fram ett nytt stödmaterial som består av både en teoretisk bakgrund och en metod eller process i sju steg för att pröva och bedöma barnets bästa. Metoden kan användas både i enskilda ärenden som rör ett barn och i mer övergripande beslut som rör en grupp barn.¹⁴

Bedömning av barnets bästa

Barnets perspektiv, barnets behov och barnets bästa är begrepp som är svåra att definiera. Begreppen är inte entydiga och innebörden av dem varierar beroende på person, situation och sammanhang. Tidsaspekten, värderingar i samhället och ny kunskap om barn är också faktorer som påverkar synen på vad som är barns bästa. Detta ger utrymme för tolkningsmöjligheter i varje enskilt beslut. Å andra sidan ger flexibiliteten större utrymme för att ta hänsyn till det enskilda barnet och barnets egen åsikt.¹⁵

En vägledning för att kunna tolka vad som är barnets bästa ges vid en sammanvägning av barnkonventionens, samhällets, forskningens, barnets, nätverkets och beslutsfattarens definition av innebörden i begreppet.¹⁶ Barnkommittén ansåg att i en bedömning av vad som är barnets bästa bör kunskap från vetenskap och beprövad erfarenhet kombineras med att barn själva kommer till tals, så att deras synpunkter kan vägas in i beslutet.¹⁷ Som underlag för en bedömning av vad som är barnets bästa behövs således både ett generellt och ett individuellt perspektiv.

¹² Regeringens proposition 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge s. 104, Regeringens proposition 2005/06:99 Nya vårdnadsregler s. 85, Se barnet – Betänkande av 2014 års vårdnadsutredning (SOU 2017:6 s. 277-282, Regeringens proposition 2020/21:150 Ett stärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister s.41

¹³ Barnets bästa – Barnombudsmannens synpunkter på frågor om vårdnad, boende och umgänge (BR 2005:06)

¹⁴ www.barnombudsmannen.se

¹⁵ Barnmisshandel – Att förebygga och åtgärda. Slutbetänkande av Kommittén mot barnmisshandel (SOU 2001:72) s. 96 f.

¹⁶ Barnmisshandel – Att förebygga och åtgärda. Slutbetänkande av Kommittén mot barnmisshandel (SOU 2001:72) s. 96 f.

¹⁷ SOU 1997:116 s. 135

Bedömning av barnets bästa i ärenden som gäller vårdnad, boende och umgänge

Det finns, som framgår ovan, en övergripande bestämmelse om att barnets bästa ska vara avgörande i alla frågor som rör vårdnad, boende och umgänge (6 kap. 2 a § första stycket FB). Det gäller såväl för domar och beslut av domstol som för beslut av socialnämnden att godkänna eller inte godkänna avtal som föräldrarna träffat.¹⁸ För att barns bästa ska kunna tas till vara, behöver varje barn göras synligt och sättas i fokus. I förarbetena konstateras att det numera råder allmän enighet om att barnets bästa ska stå i centrum vid all lagstiftning som nära berör barn.¹⁹ Principen om barnets bästa i artikel 3 i barnkonventionen ska tillämpas på alla områden. Som tidigare sagts, ska barnets bästa gå före alla andra intressen när det gäller frågor om vårdnad, boende och umgänge. Beträffande dessa frågor finns det således inte några andra intressen som kan ta över. Preciseringsen i förarbetena av barnets rättigheter kan i första hand ses som en vägledning till föräldrarna om vad som är viktigt i deras fostran av barnen, men också som en vägledning för domstolen i tvister om vårdnad, boende och umgänge. Domstolen bör välja den lösning som bäst kan antas främja att barnets rättigheter blir tillgodosedda.²⁰ När domstolen och socialnämnden bedömer vad som är bäst för barnet vad gäller vårdnad, boende och umgänge ska de fästa avseende särskilt vid risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligt förs bort eller hålls kvar eller annars far illa och barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna (6 kap. 2 a § andra stycket FB). Sådana omständigheter får aldrig glömmas bort vid bedömningen. Däremot behöver de inte nödvändigtvis betyda mer än andra viktiga förhållanden i ett enskilt fall.²¹

Vid bedömningen av om föräldrarna ska ha gemensam vårdnad eller om en av dem ska ha ensam vårdnad ska rätten fästa avseende särskilt vid föräldrarnas förmåga att sätta barnets behov främst och ta ett gemensamt ansvar i frågor som rör barnet (6 kap. 5 § FB). Barnets åsikter har också betydelse vid bedömningen av vad som är barnets bästa (6 kap. 2 b § FB).

Också den uppräknade av barnets grundläggande rättigheter, som tidigare nämnts och som görs i 6 kap. 1 § FB kan vara till hjälp vid bedömningen.²² Ett barn har enligt lagrummet rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran och ska behandlas med aktning för sin person och egenart. Kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling får inte förekomma. Förutom dessa faktorer har ett antal presumtioner utarbetats i praxis av vad som generellt har ansetts vara bra för barn. Det presumeras exempelvis att det är viktigt att ge barn kontinuitet och så långt möjligt oförändrade levnadsförhållanden. Det anses i allmänhet inte vara till barnets bästa att splittra en syskonskara, utan syskon ska ges möjlighet att växa upp tillsammans.²³

Vad som är bäst för barnet måste avgöras i varje enskilt fall utifrån en bedömning av de individuella förhållandena. Bedömningen ska bygga på kunskap och beprövad erfarenhet i kombination med att barnet självt får komma till tals.²⁴ Ett avgörande om vårdnad, boende och umgänge bygger på en prognos för framtiden. En sådan prognos ska således innefatta både en bedömning av de aktuella förhållandena samt dessutom sannolikheten för att dessa förhållanden inte kommer att förändras inom en överskådlig framtid. Prövningen av vad som är barnets bästa ska dessutom göras med utgångspunkt i omständigheterna i det enskilda fallet och utifrån just det barn som processen handlar om.²⁵ De aspekter av barnets bästa som lyfts fram i lagtexten ger inte någon heltäckande beskrivning, utan hänsyn får tas till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling. Lagen anger endast ramarna för vad som kan anses vara "det bästa", för att inte den flexibilitet som krävs vid

¹⁸ Regeringens proposition 2005/06:99 Nya vårdnadsregler s. 85

¹⁹ Regeringens proposition 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge s. 34 och 104, Regeringens proposition 2020/21:150 Ett stärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister s. 40-42

²⁰ Regeringens proposition 1981/82:168 vårdnad och umgänge m.m. s. 22

²¹ Prop. 1997/98:7 s. 105

²² Prop. 2005/06:99 s. 40, Prop. 2020/21:150 s. 129-130

²³ Dahlstrand L. (2004)

²⁴ Prop. 2005/06:99 s. 40

²⁵ Dahlstrand L. (2004), se även RH 1999:74

bedömningen av varje enskilt barns situation ska gå förlorad.²⁶ Domstolen bör, för att kunna beakta barnets bästa, i alla frågor som har betydelse för barnet vara lyhörd för vad parterna anför och vad som kan framgå av den utredning som finns tillgängligt i målet eller ärendet.²⁷

De grundläggande rättigheterna vägleder och fungerar som utgångspunkt också för socialtjänsten, till exempel i kontakten med föräldrar och barn, vid samarbetssamtal, vid godkännande av avtal och i utredningar.

Barnkonventionsutredningen om barnets bästa

Barnkonventionsutredningen lyfter i sitt betänkande fram att det finns en risk att utformningen av 6 kap. 2 a § FB, om barnets bästa vid avgöranden om vårdnad, boende och umgänge, kan ge upphov till bedömningar av ett barns bästa som inte stämmer överens med innebörden av artiklarna 3 och 9 i barnkonventionen.²⁸ I paragrafen lyfts, som tidigare nämnts, vissa omständigheter fram som särskilt ska beaktas vid bedömningen men barnkonventionsutredningen menar att det finns även andra omständigheter som kan behöva beaktas till exempel rätt till utbildning, hälsa, social trygghet och en god levnadsstandard. Barnets egna åsikter och upplevelser har också betydelse. Genom att i bestämmelsen ange att det ska fästas särskild vikt vid vissa omständigheter finns en risk att beslutsfattaren gör disproportionerlig viktning av intressena på ett sätt som inte överensstämmer med principen om barnets bästa enligt barnkonventionen. Av förarbetena framgår visserligen att även andra intressen ska vägas in i bedömningen, men också att vissa intressen ska väga tungt. Barnkonventionsutredningen anser därför att regleringen riskerar att bidra till bedömningar och avgöranden som inte stämmer överens med barnkonventionen.²⁹

Barnets rätt att komma till tals

Regelverk

I artikel 12 i Barnkonventionen står följande:

1. Konventionsstaterna ska tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.
2. För detta ändamål ska barnet särskilt beredas möjlighet att höras, antingen direkt eller genom företrädare eller ett lämpligt organ och på ett sätt som är förenligt med den nationella lagstiftningens procedurregler, i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet.³⁰

Artikel 12 innehåller två delar

- dels en allmän rätt för barn att komma till tals i alla frågor som rör dem själva,
- dels en särskild rätt att höras i alla domstolsförfaranden och administrativa förfaranden som rör dem.

Barn ska i dessa fall särskilt beredas möjlighet att bli hörda.

Svensk lagstiftning har anpassats och utvecklats för att uppfylla barnkonventionens krav.

²⁶ Prop. 1997/98 s. 104

²⁷ Prop. 2020/21:150 s. 130

²⁸ Barnkonventionen och svensk rätt (SOU 2020:63) s. 177, 254, 417, 448-462

²⁹ SOU 2020:63 s. 448-446, 462

³⁰ SOU 1997:116 s. 23 och 186 f

Lagstiftning

Att barnet har rätt att komma till tals framgår av föräldrabalken när det gäller utredningar och upplysningar som familjerätten lämnar till domstol. När det gäller utredningar och upplysningar ska utredaren höra barnet om det inte är olämpligt (6 kap. 19 och 20 §§ FB). Socialnämnden får i ett förfarande om vårdnad, boende eller umgänge enligt 6 kapitlet i föräldrabalken höra ett barn utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande (6 kap. 20 a § FB).³¹ (Se Kunskapsdokumentet om Vårdnad, boende och umgänge). Detsamma gäller när domstolen enligt 6 kap. 18 § FB uppdragit åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna samarbetsamtal i syfte att nå enighet mellan föräldrarna.

När det gäller frivilliga samarbetsamtal enligt socialtjänstlagen saknas lagstiftning men det framgår av förarbeten till föräldrabalken att när det gäller barns rätt att komma till tals är utgångspunkten att hänsyn ska tas till barnets vilja inte enbart vid domstolens bedömning utan även generellt vid socialnämndens hantering av frågor om vårdnad, boende och umgänge.³²

Allmänna råd

Av MFOFs allmänna råd innebär att samtalsledaren eller den som ska godkänna ett avtal bör, om det inte är olämpligt, ta med barnet i något skede av samtalen dels för att med utgångspunkt i barnets egna behov och rättigheter ge information och låta barnet berätta om sin situation, dels för att ge barnet möjlighet att förmedla sin inställning. Om det inte är möjligt att tala direkt med barnet, bör utredaren bilda sig en uppfattning om barnets inställning genom samtalet med föräldrarna.³³

Barnet bör få information och komma till tals

Även om någon uttrycklig lagstiftning inte finns i fråga om barnets rätt till information och att komma till tals under frivilliga samarbetsamtal mellan föräldrarna, gäller således att barnet, om det inte är olämpligt, i något skede bör komma med i samtalen. Som regel bör detta ske när föräldrarna har börjat samarbeta och kan föra konkreta diskussioner. Visserligen anses samarbetsamtalen i första hand vara ett sätt för föräldrarna att gemensamt och i samråd enas om frågor som rör vårdnad, boende och umgänge. Men samtalen handlar ändå till stor del om hur frågorna i framtiden ska ordnas för barnet.³⁴

Barnets rätt till information

En viktig aspekt på rätten att komma till tals för det enskilda barnet är möjligheten att få information i frågor som rör honom eller henne. I 11 kap. 10 § SoL finns en bestämmelse som ger barn rätt att få relevant information, till exempel om vad som pågår och planeras och som har med barnets situation att göra. Informationen bör ges så tidigt som möjligt, dels för att information kan lugna barnet i en obekant och kanske skrämmande situation, dels för att barnet ska kunna ge uttryck för sin inställning tidigt i processen.³⁵

Barnets inställning ska kunna utgöra en del av bedömningsunderlaget i ärendet eller målet. Vid samtal är det viktigt att ta reda på om barnet kunnat ta emot och förstå den information som lämnats. Informationen kan behöva ges kontinuerligt under hela tiden som ett ärende pågår. Med hänsyn till vad som är bäst för barnet får den information som lämnas anpassas till situationen, barnets ålder, mognad

³¹ Prop. 2020/21:150 s. 150-151, se även Prop. 2020/21:150 s. 44-53

³² Prop. 1997/98:7 s. 43 och Prop. 2005/06:99 s. 47

³³ Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (HSLF-FS 2017:51)

³⁴ Prop. 2005/06:99 s. 47-48

³⁵ Regeringens proposition 2006/07:129 Utveckling av den sociala barn- och ungdomsvården m.m. s. 38 och s. 112

och tidigare kunskaper.³⁶ Det kan förekomma situationer då det är lämpligt att ge ett barn information men olämpligt att efterfråga hans eller hennes inställning eller tvärtom. Bedömningen får göras från fall till fall. Man måste också visa förståelse för och respektera att ett barn inte vill yttra sig.³⁷ Barn har aldrig någon skyldighet att uttrycka sin åsikt.

Samtal under samarbetssamtal och avtal i mindre komplicerade ärenden som rör samarbetssamtal och avtal, där det inte är några djupare konflikter mellan föräldrarna, kan ibland en indirekt bild av barnet och dess situation via föräldrarnas beskrivningar vara tillräcklig.³⁸

En ny bestämmelse om barnets rätt till information och att framföra sina åsikter förs in i föräldrabalken den 1 juli 2021. Barnets rätt att få information och att komma till tals i frågor om vårdnad, boende och umgänge – rätten till delaktighet – gäller i samtliga frågor som är föremål för prövning. Det gäller alltså inte enbart själva domstolsprövningen utan genom hela förfarandet.³⁹

Av propositionen framgår att barnet ges information är en förutsättning för att barnet ska kunna ta tillvara sin rätt att komma till tals. Den information som lämnas ska vara relevant för barnet. Informationen ska inte enbart omfatta faktauppgifter, utan även t.ex. information om hur uppgifterna som barnet lämnar kommer att användas. Barnet ska få sådan information att han eller hon förstår vad prövningen av frågorna tar sikte på och vilken utgången kan bli. Informationen som lämnas ska vara tydlig. Den ska vara anpassad efter barnets ålder och mognad och lämnas i en sådan miljö att barnet kan ta till sig den. Barnets förmåga att förstå det som han eller hon ska uttrycka sin åsikt om måste bedömas i varje enskilt ärende och informationen ska anpassas utifrån det.⁴⁰ Om det pågår en process i domstol är det till exempel viktigt att barnet får information om detta och vad processen kan komma att innebära för barnet. Barnet bör även ges information om socialnämndens roll och varför ett samtal med barnet hålls. Den som har samtalat med barnet bör också informera barnet om resultatet av samtalet. Barnet behöver även få information om vad domstolen kommit fram till. För att kunna ge barnet relevant information är det viktigt att den som ska informera barnet själv har tillräckligt med information för att kunna fullgöra sin uppgift.⁴¹

Det går inte att ange någon bestämd ålder för när ett barn bör ges information och möjlighet att framföra sina åsikter. Detta får bedömas från fall till fall. Utgångspunkten måste vara att barn kan bilda åsikter, även om barnet kanske inte kan uttrycka dessa åsikter verbalt.⁴²

Barns åsikter har betydelse vid bedömningen

För att domstolar och andra myndigheter ska kunna få en uppfattning om vad som är barnets bästa är det viktigt att barnets egen uppfattning och egna önskemål kommer fram och blir beaktade. Rätten för barn att fritt uttrycka sina åsikter och bli hörda är en av barnkonventionens grundläggande principer. Genom att barnet bland annat får berätta om sin vardag, om de barn och vuxna som är viktiga för barnet, får utredaren en bild av barnets syn på tillvaron.

För att kunna avgöra vad som är barnets bästa måste det enskilda barnet som ärendet gäller sättas i centrum samt dess berättelse och inställning synliggöras. Det räcker således inte att bedöma barnets

³⁶ Prop. 2006/07:129 s. 38 och s.112

³⁷ Prop. 2006/07:129 s. 39

³⁸ HSLF-FS 2017:51

³⁹ Prop. 2020/21:150 s. 130

⁴⁰ jfr prop. 2017/18:121 s. 145

⁴¹ Prop. 2020/21:150 s. 131

⁴² Prop. 2020/21:150 s. 131

bästa utifrån forskning och beprövad erfarenhet, utan det berörda barnet måste själv få uttrycka vad som är hans eller hennes bästa.⁴³

Barnets åsikter

Barnets rätt att bli hört och bli taget på allvar är som tidigare sagts en av de fyra grundprinciperna i barnkonventionen. Inte sällan används begreppen barnets bästa och barnets vilja parallellt och utan att det ena begreppet har företräde framför det andra. Det händer också att begreppen ställs mot varandra. Båda dessa ståndpunkter är i grunden felaktiga eftersom barnets bästa är resultatet av en sammanvägning av barnets behov och uppfattning, föräldrarnas förmåga och uppfattning, faktorer i familj och miljö samt utlåtanden från sakkunniga och referenspersoner. Barnets åsikter utgör en del av beslutsunderlaget för att bedöma vad som är barnets bästa.⁴⁴

Föräldrabalken bygger på stor respekt för barnets åsikter. I det här sammanhanget för att stärka barnets ställning och rättigheter i en situation när det fattas viktiga beslut om barnets framtid. För att lagstiftningen ska fungera för barnets bästa måste frågan om barnets åsikter hanteras professionellt och varsamt. Genom att indirekt eller direkt uttala sin önskan i en separationssituation kan barnet komma att utsättas för obehag av olika slag. Genom att barnets åsikter tillmäts formell betydelse, kan barnets bli ett redskap för att föra fram föräldrarnas vilja.

Som tidigare sagts ska barnet, oavsett ålder, ges möjlighet att uttrycka sin vilja, men det är en rättighet och inte ett tvång. Barnets inställning ska klagöras utan att barnet för den skull försätts i svåra valsituationer. Uppgiften för socialtjänsten blir att skaffa sig en bild av barnet och dess behov.⁴⁵ Barnet får däremot inte pressas på synpunkter. Det som barnet uttrycker ska bedömas med sakkunskap och med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Många gånger kan uppgiften att försöka ta reda på vad barnet verkligen vill försvåras av att barnet uttrycker en uppfattning som inte svarar mot dess verkliga, kanske ambivalenta, önskan. Vad barnet gett uttryck för måste därför vägas in i den helhetsbedömning av samtliga omständigheter som ska göras.⁴⁶

Barnets ålder och mognad

Av föräldrabalken framgår att hänsyn till barnets vilja ska tas med beaktande av barnets ålder och mognad. Bedömningsgrunderna ålder och mognad är likvärdiga och ska därmed tillerkännas lika stor betydelse. Ålder är som regel oproblematisk att avgöra, men barnets mognadsgrad kan vara avsevärt svårare att bedöma.⁴⁷

Det framgår inte i svensk lagstiftning eller i barnkonventionen hur mognad ska definieras men viss vägledning finns i bland annat förarbetena till socialtjänstlagen och i Barnrättskommitténs allmänna kommentarer.

- Av socialtjänstlagen framgår att begreppet mognad handlar om förmågan att förstå och bedöma vilka konsekvenser den aktuella frågan får.
- Av Barnrättskommitténs kommentar framgår att mognad avser förmågan att förstå och bedöma konsekvenserna av en särskild fråga. Med mognad menas också barnets kapacitet att uttrycka sina åsikter om frågorna på ett rimligt och självständigt sätt.
- Mognad kan också beskrivas som i vilken grad någon har olika förmågor. Det kan exempelvis handla om att kunna hålla flera perspektiv samtidigt, kunna väga risker och möjligheter samt fördelar och nackdelar mot varandra samt tänka långsiktigt.

⁴³ Prop. 2020/21:150 s. 130-131

⁴⁴ Mattsson T. (2006)

⁴⁵ Regeringens proposition 1994/95:224 Barnets rätt att komma till tals s. 55., Prop. 2020/21:150 s. 131-132

⁴⁶ Prop. 1981/82:168 s. 66, Prop. 2020/21:150 s. 131-132

⁴⁷ Mattsson T. (2006)

Det är svårt att ställa upp några exakta bedömningskriterier för att avgöra barnets mognad. Bedömningen måste göras från fall till fall, utifrån aktuell åtgärd, hur stort ingrepp det handlar om och hur angelägen åtgärden är samt hur komplicerad frågan är att ta ställning till. Samtalsledarens förutsättningar att göra en mognadsbedömning kan variera. Ibland har en relation kunnat byggas upp till barnet. I andra fall träffar samtalsledaren bara barnet vid något enstaka tillfälle.

Det behövs generell kunskap om barns utveckling men också kunskap om och från det enskilda barnet. Ett sätt för handläggaren att bringa viss klarhet i mognadsgraden kan vara att fråga vuxna personer i barnets närhet hur de uppfattar barnets mognad, kombinerat med att handläggaren själv träffar barnet och samtalar om hans eller hennes egenskaper, intressen, identitet och relationer. På så sätt kan handläggaren på samma gång få en uppfattning om barnets koncentrationsförmåga, grad av medvetenhet, språk och sinnesstämning. Detta kan hjälpa handläggaren att bedöma barnets mognad samt hur det enskilda barnet ska ges bästa möjliga villkor för att kunna yttra sig och vara med och bestämma i frågor som rör honom eller henne. Till stöd för sin bedömning kan samtalsledaren använda *Socialstyrelsens kunskapsstöd för att bedöma barns mognad*. I kunskapsstödet finns även ett avsnitt om barn med behov av särskilt stöd samt ett avsnitt om barn med annan kulturell bakgrund.

Bedömningen av om det är lämpligt att tala med barnet i samband med föräldrarnas samarbetsamtal kan göras utifrån, förutom barnets ålder och mognad, barnets eget behov av att få information och att få berätta om sin situation och för att ge barnet möjlighet att förmedla sin inställning.

Barnkonventionsutredningen om barnets rätt att komma till tals

Barnkonventionsutredningen anser att ett barns möjlighet att framföra sina åsikter och delta i ett förfarande om vårdnad, boende och umgänge säkerställs inte till fullo av regleringen i föräldrabalken eller annan lagstiftning. Detsamma gäller vid mål om verkställighet av avgöranden i sådana mål.⁴⁸

Enligt barnkonventionen har barnet rätt att, oavsett ålder och mognad, få lägga fram sina synpunkter. Föräldrabalken säkerställer inte ett barns delaktigt i processen på detta sätt. För det första krävs det att rätten förordnar om en vårdnadsutredning, vilket bara ska göras om det behövs. För det andra finns det ett utrymme för familjerättssekreteraren att göra en lämplighetsbedömning i fråga om huruvida barnets inställning ska klarläggas eller inte. Lämplighetsbedömningen gäller alltså inte endast om det ska föras samtal med barnen, utan om barnets inställning alls ska klarläggas. För det tredje finns det i föräldrabalken inte heller någon rätt för ett barn att lämna sina åsikter eller andra upplysningar för det fall barnet inte hörs av familjerättssekreteraren. En liknande reglering och problematik gäller vid interimistiska beslut om vårdnad, boende och umgänge. Barnkonventionsutredningens bedömning är att regleringen kring ett barns möjlighet att delta i förfarandet och framföra sina synpunkter inte stämmer överens med innebörden av artikel 9 i Barnkonventionen.⁴⁹

Barnkonventionen har blivit lag – Innebär det att barnets rätt att komma till tals utökas?

Nationell lagstiftning är i hög grad anpassad till barnkonventionen. Barns rätt att bli hörd är därför i stor utsträckning reglerad i speciallagstiftning, exempelvis föräldrabalken. I vissa situationer (11 kap. 10 § tredje stycket SoL) kan socialnämnden exempelvis i utredningar som rör barns behov av skydd eller stöd (11 kap. 2 § SoL), höra barnet utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande. Detta gäller från den 1 juli 2021 även frågor som regleras i föräldrabalken dvs utredningar, upplysningar, samarbetsamtal som beslutats av domstol och avtal om vårdnad, boende och umgänge.

⁴⁸ SOU 2020:63 s. 417

⁴⁹ SOU 2020:63 s. 454-456, 462

Rätten att bli hörd enligt barnkonventionen innebär således ingen oinskränkt rätt att barnet ska höras direkt. Finns det begränsningar i nationell lagstiftning så gäller barns rätt att bli hörd med de inskränkningarna.

Förslag på diskussionsfrågor?

- Hur gör ni för att säkerställa barnets delaktighet i samarbetsamtalen?
- Hur informeras föräldrarna om barnets rätt att komma till tals och hur inhämtas deras inställning till samtal med barnet?
- Hur bedömer ni om föräldrarna är mottagliga för barnets berättelser?
- Hur bedömer ni om samtalen ska ske tillsammans med syskon eller ej?
- Vilken information lämnas till barnet i samband med samarbetsamtal?
- Vilka verktyg är lämpliga för denna kontext?
- Vad kan det finnas för möjligheter och risker med att ha samtal med barn?

Lästips

- "Alla tar ju inte ansvar" Barnkonventionen som lag under en samhällskris. Barnombudsmannen, Stockholm; 2021
- Cederborg, AC. Barnperspektiv i socialtjänstens arbete. Gleerup, Malmö; 2014.
- Eriksson, M red. *Barns röster om våld*, 2 uppl - att lyssna, tolka och förstå. Gleerup; Malmö; 2015.
- Handbok för socialsekreterare – Om barnrättsperspektivet från förhandsbedömning till avslutad utredning*, Unicef; 2018.
- Mattsson T. *Barnet och rättsprocessen*. Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi i samband med beslut om tvångsvård. Juridiska fakulteten Lund; 2002.
- Näsman, E Eriksson. M. *När barn som upplevt våld möter socialtjänsten*. Gothia, Stockholm; 2012.
- Röbäck K. *Barns röster i vårdnadstvister – om verkställighet och professionellas riskbedömningar*, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs Universitet; 2012.
- Samarbetsamtal. Kartläggning av föräldrars och samtalsledares erfarenheter*, MFoF; 2016.
- Singer A. *Barnets bästa*. Norstedts juridik, Stockholm; 2019.
- Sjösten M. *Vårdnad, boende och umgänge: samt verkställigheten av sådana avgörande och överenskommelser*. Femte upplagan. Norstedts juridik, Stockholm; 2020.
- Sundhall J. *Kan barn tala?* En genusvetenskaplig undersökning av ålder i familjerättsliga utredningstexter. Göteborgs Universitet; 2012.
- Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpningen och handläggning inom socialtjänstens familjerätt*. Socialstyrelsen; 2012.
- Övreeide, H. och Erlandsson, A. *Samtal med barn: metodiska samtal med barn i svåra livssituationer*. Studentlitteratur, Lund; 2009.

Referenser

- Dahlstrand L. *Barns deltagande i familjerättsliga processer*, Juridiska fakulteten Uppsala Universitet; 2004.
- Mattsson T. *Barnet som subjekt och aktör*. Lustus förlag, Uppsala; 2006

Statens offentliga utredningar och propositioner

- Barnets rätt 2. Om föräldraansvar m.m.* (SOU 1979:63)
- Vårdnad, boende, umgänge* (SOU 1995:79)
- Barnets bästa i främsta rummet – FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige*. Huvudbetänkande av Barnkommittén, (SOU 1997:116)
- Barnmisshandel – Att förebygga och åtgärda*. Slutbetänkande av Kommittén mot barnmisshandel (SOU 2001:72)
- Vårdnad-boende-umgänge. Barnets bästa, föräldrars ansvar. Del A och B* (SOU 2005:43)
- Se barnet* (SOU 2017:6)
- Barnkonventionen och svensk rätt* (SOU 2020:63)

Vårdnad och umgänge (Prop. 1990/91:8)

Barns rätt att komma till tals (Prop. 1994/95:224)

Ändring i socialtjänstlagen (Prop. 1996/97:124)

Vårdnad, boende och umgänge (Prop. 1997/98:7)

Ny socialtjänstlag m.m. (Prop. 2000/01:80)

Nya vårdnadsregler (Prop. 2005/06:99)

Umgängesstöd och socialtjänstens förutsättningar att tala med barn (Prop. 2009/10:192)

Förstärkta samarbetssamtal (Prop. 2012/13:189)

Ett förstärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister (Prop 2020/21:150)

Lagstiftning m.m.

Föräldrabalken, FB

Socialtjänstlagen, SoL (2001:453).

Lagen (2018:1197) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter.

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (HSLF-FS 2017:51)